

صور خیال در اشعار فارسی ادیب پیشاوری (۱۰ غزل، ۱۰ قصیده)

شامل: شرح حال، افکار، آثار و سبک شاعر

مؤلف: حسین ناظری

سرشناسه

: ناظری، حسین، ۱۳۵۰

عنوان و نام پدیدآور

: صور خیال در اشعار فارسی ادیب پیشاوری (۱۰ غزل، ۱۰ قصیده)

شامل: شرح حال، افکار، آثار و سبک شاعر

مشخصات نشر

: تهران: فکور، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری

: ۲۴۰ ص.

شابک

۹۷۸-۹۶۴-۸۸۳۱-۶۵-۸

وضعیت فهرست‌نویسی

: فیبای مختصر

یادداشت

: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

یادداشت

: صفحه شماره ۹ صفحه ابتدای کتاب به صورت ابجد می‌باشد.

شماره کتابشناسی ملی

: ۳۷۸۴۲۶۱

مؤسسه انتشاراتی

ناشر: انتشارات فکور

عنوان کتاب: صور خیال در اشعار فارسی ادیب پیشاوری (۱۰ غزل، ۱۰ قصیده)

مؤلف: حسین ناظری

ویراستار: روح‌الله مسعودپوری، ابراهیم رفیعی

قطع: وزیری - چاپ اول (بهار ۱۳۹۴)

تیراژ: ۱۵۰۰ - قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۸۳۱-۶۵-۸

تلفن: ۰۲۱-۸۸۵۴۲۵۴۹

نمابر: ۰۲۱-۸۸۵۴۲۵۵۰

پایگاه اینترنتی: www.fakor.ir

مقدمه

یکی از عناصر اصلی شعر که بی هیچ شک و تردیدی، باید هر شعری آن را دارا باشد و حتی در شعر سپید هم مورد تأکید قرار گرفته، عنصر خیال است که آن را «جزء جوهره و فصل مقوم شعر»^۱ نیز دانسته‌اند. در تأکید اصلی برتری خیال در میان عناصر شعر بارها در کتب ادبی آمده، که هر چه شاعر از قوه خیال برتری برخوردار باشد، شعرش از جوهره شعری و زیبایی بیشتری برخوردار می‌شود. بنابراین، در اهمیت عنصر تخیل باید گفت که اگر تخیل نباشد، شاعر هرگز نمی‌تواند بین مفاهیم ذهنی و اشیاء ارتباط برقرار کند و بی‌تخیل اثر وی جز بیان عادی و خبری گفتار چیز دیگری نیست. به همین دلیل، وجود تخیل در شعر یک عنصر الزامی است.

صور خیال در شعر شاعران حاصل نوعی تجربه و آگاهی است که شاعر یا نویسنده از محیط پیرامون خویش به‌دست می‌آورد در واقع نمایش حالات درونی و ویژگیهای شخصیتی شاعران را می‌توان در تصاویر شعری او جستجو کرد چون خیال تصرف ذهنی شاعر در امور و مفاهیم مختلف است که از طریق انواع تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه و... به‌دست می‌آید. همچنین تصاویر شعری، تجربه شعری را صادقانه نشان می‌دهند. دقت در تصاویر شعری شاعر، نوعی آگاهی اندیشه و شخصیت و ویژگی درونی او را برای هر خواننده‌ای ممکن می‌سازد. پی بردن به تعبیر و تصاویر جدید و خلق معانی تازه و بدون تقلید به معنی آگاهی از جهان بینی و آرمان شهر شاعر از طریق درک عناصر خیال در شعر هر شاعر است.^۲ «از آنجا که هر کس در زندگی خاص خود، تجربه-ی ویژه خویش دارد طبعاً صور خیال او نیز دارای مشخصاتی است که ویژه خود اوست. نوع تصاویر هر شاعر صاحب سبک کم و بیش اختصاص به تجربه‌ی او دارد»^۳.

ادیب پیشاوری از جمله شاعران معاصر است که بیشتر هنر شعری خود را اول در «قصیده» بعد در «غزل» نشان داده است. هنر اصلی این شاعر پیروی از شاعران نامدار گذشته‌ی زبان و ادب فارسی از جمله خاقانی و ناصر خسرو است. و گاه نیز در قصاید حماسی نظری نیز به فردوسی حماسه سرای بزرگ ایران دارد. بیشتر هنر شعری ادیب در قصاید او جلوه‌گر شده است، آنجایی که وی توانسته است با نوعی تقلید از نامداران قصیده سرای ایران تصاویر نسبتاً خوبی را

^۱ - (شعبی کدکلی، ۱۳۸۰: ۹۰)

^۲ - (شعبی کدکلی، ۱۳۸۸: ۲۱)

بیافریند. نکته‌ی قابل توجه این است که در اغلب ساختارهای تصویری ادیب پیشاوری ابداع و ابتکاری دیده نمی‌شود. او در نهایت تصاویر قصیده‌سرایان قرون گذشته را در رنگ و جامه‌ای دیگر به ما می‌نمایاند. ابزار تصویر سازی او اغلب تشبیه و استعاره می‌باشد که به طور متوازن از هر دو استفاده کرده است.

تصاویر غزلیات ادیب ضعیف‌تر و کم رنگ‌تر از تصاویر قصاید اوست؛ و همانند قصاید او در بند تقلید از پیشینیان مانده است. اما نکته قابل توجه در هنر شعری ادیب گنجاندن مفاهیم و موضوعات جدید مانند سیاست و حس وطن دوستی و میهن پرستی و... در قصاید و غزلیات است که خود اصالت شعری شاعر است و نیز با توانمندی خاص ابزار حماسه را در درون قصاید خود گنجانده است. کثرت اطلاع او از فرهنگ اسلامی و علوم مختلف قدیم، تبحرش در لغت فارسی و عربی باعث گشته تا شعرش مشحون از اطلاعات و معلومات مختلف گردد.

این پژوهش بر آن است تا به کمک استادان مجرب ده غزل از غزلیات و ده قصیده از قصاید ادیب پیشاوری را از نظر صور خیال بررسی نماید. بنابراین برای نشان دادن توانمندی این شاعر در ارائه مطالب و استفاده از صور خیال با مساعدت استادان گرانقدر به مطالعه دیوان این شاعر پرداخته و مطالب گردآوری شده در مورد شاعر مورد نظر در اختیار محققان علم و ادب قرار می‌گیرد. از آنجا که آدمی محل نسیان است، امیدوارم که استادان و خوانندگان این پژوهش با دیده‌ی اغماض به آن بنگرند و با راهنمایی‌های مفید خود در کیفیت این تحقیق ما را یاری نمایند و نواقص آن را با نگاه بلند و بزرگوار خود ببخشند.

حسین ناظری

چکیده:

سید احمد رضوی مشهور به ادیب پیشاوری، حکیم، ریاضی‌دان، ادیب و یکی از بزرگان عرصه‌ی شعر و ادب فارسی است. وی در خانواده‌ای فرهنگ دوست در سال ۱۲۶۰ هجری قمری در شهر پیشاور چشم به جهان گشود. در نوجوانی، تمامی مردان قبیله اش را از دست داد و ناگزیر به کابل و سپس به مشهد رفت. ادیب به شهرهای متعدد سفر کرد و نهایتاً در تهران حوزه‌ی درس و ارشاد گسترده و دیری نگذشت که محضرش، محفل دانش پژوهان و ادب دوستان گشت. حافظه‌ی سرشار و ذهنی وفادار داشت و در کثرت و تنوع معلومات، یگانه عصر خود شمرده می‌شد. وی در سال ۱۳۰۹ شمسی درگذشت و در حرم امامزاده عبدالله واقع در حضرت عبدالعظیم (ع) شهرری به خاک سپرده شد. مشهورترین اثر ادیب «دیوان اشعار» اوست.

رساله‌ی حاضر در دو بخش تدوین یافته است. در بخش اول به هدف پیشینه تحقیق و به روش کار تحقیق پرداخته شده است؛ بخش دوم به شرح زندگی شاعر و مختصری درباره علم بیان و بدیع پرداخته شده است. در ادامه‌ی همین بخش که محور اصلی سخن ماست، به بررسی ده غزل به ترتیب از ابتدای دیوان و همچنین ده قصیده با موضوعات مختلف جهت تنوع بخشیدن به این رساله، از دیوان اشعار ادیب پیشاوری به اهتمام علی عبدالرسولی از دید صورخیال مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته است.

با توجه به اینکه کمتر محقق به بحث در مورد صور خیال در آثار این حکیم فرزانه پرداخته، تحقیق حاضر برای رفع این کمبود، ده غزل و ده قصیده وی را مورد بررسی قرار داده است. با تجزیه و تحلیل در ده غزل و ده قصیده مذکور مشاهده می‌گردد که عنصر خیال، در جای جای اشعار این شاعر و ادیب به کار رفته است. اما از آنجا که در شعر او تفکر و عاطفه و عشق به وطن نیز در کنار عناصر خیال همواره در حرکت است، مجال خود نمایی به صور خیال را نمی‌دهد.

کلید واژه ها: ادیب پیشاوری، صورخیال، قصیده، غزل، تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز.

۱۰	فصل اول: بررسی شخصیت، احوال، آثار، افکار و سبک ادیب پیشاوری
۱۰	۱-۱ تولد ادیب پیشاوری
۱۰	۱-۱-۱ خاندان
۱۱	۱-۱-۲ ادیب در مکتب
۱۲	۱-۱-۳ ادیب در محضر استادان
۱۳	۱-۱-۴ ادیب در تهران
۱۴	۱-۱-۵ غروب خورشید
۱۵	۱-۲ آثار ادیب پیشاوری
۱۶	۱-۲-۱ دیوان اشعار
۱۶	۲-۲-۱ رساله ای در قضایای بدیهیات اولیه
۱۷	۳-۲-۱ رساله ی نقد در تصحیح دیوان ناصر خسرو
۱۷	۴-۲-۱ مثنوی قیصر نامه
۱۸	۵-۲-۱ تصحیح و تحشیه ی تاریخ بیهقی
۱۸	۶-۲-۱ ترجمه و شرح مختصری بر اشارات شیخ الرئيس بو علی سینا
۱۸	۳-۱ اعتقادات و افکار ادیب پیشاوری
۱۹	۱-۳-۱ قوت حافظه و کثرت معلومات
۲۰	۲-۳-۱ سبیری در اشعار اخلاقی و اعتقادی ادیب پیشاوری
۲۲	۳-۳-۱ اندیشه های سیاسی ادیب پیشاوری
۲۴	۴-۳-۱ انگیزه ادیب پیشاوری از سرودن اشعار
۲۵	۴-۱ سبک شعری ادیب
۲۸	۱-۴-۱ هنر شعری و سبک ویژه ادیب پیشاوری
۳۱	۲-۴-۱ ادیبان و شاعران پیشین از چشم ادیب پیشاوری
۳۱	۱-۲-۴-۱ بیهقی
۳۲	۲-۲-۴-۱ خاقانی
۳۳	۳-۲-۴-۱ ناصر خسرو
۳۵	فصل دوم: علم بیان و صورتهای مختلف خیال
۳۶	۱-۲ صور خیال و تشبیه آن در شعر فارسی
۳۹	۲-۲ علوم بلاغی و قواعد آن
۴۰	۳-۲ تعریف علم بیان
۴۰	۴-۲ فایده علم بیان
۴۱	۵-۲ صورتهای مختلف خیال
۴۱	۱-۵-۲ تشبیه
۴۲	۱-۱-۵-۲ انواع تشبیه به لحاظ شکل
۴۲	۱-۱-۵-۲ تشبیه ملفوظ
۴۳	۲-۱-۵-۲ تشبیه مفروق
۴۳	۳-۱-۵-۲ تشبیه تسویه
۴۳	۴-۱-۵-۲ تشبیه جمع
۴۳	۵-۱-۵-۲ تشبیه معکوس یا مقلوب
۴۴	۶-۱-۵-۲ تشبیه مضمر
۴۴	۷-۱-۵-۲ تشبیه مشروط
۴۵	۸-۱-۵-۲ تشبیه تفضیل

۴۵	۲-۱-۵-۲ تشبیه به اعتبار طرفین آن
۴۵	۲-۲-۱-۵-۲ هردو طرف تشبیه حسی هستند
۴۵	۲-۲-۱-۵-۲ مشبه عقلی، مشبه به حسی
۴۶	۲-۲-۱-۵-۲ مشبه حسی، مشبه به عقلی
۴۶	۲-۲-۱-۵-۲ مشبه عقلی، مشبه به عقلی
۴۷	۲-۵-۲ استعاره
۴۷	۲-۲-۵-۲ استعاره مصرحه (آشکار)
۴۸	۲-۲-۵-۲ استعاره مشرحه
۴۹	۲-۲-۵-۲ استعاره مکنیه (بالکنایه)
۴۹	۲-۲-۵-۲ استعاره تخیلیه
۵۰	۳-۵-۲ مجاز
۵۰	۱-۳-۵-۲ مجاز مرسل با علاقه کلیت و جزئیت
۵۱	۲-۳-۵-۲ مجاز مرسل با علاقه لازمیت و ملزومیت
۵۱	۳-۳-۵-۲ مجاز مرسل با علاقه حال و محل
۵۱	۲-۳-۵-۲ مجاز مرسل با علاقه مشابَهت
۵۲	۴-۵-۲ کنایه
۵۳	۱-۴-۵-۲ انواع کنایه به لحاظ مکنی
۵۳	۱-۱-۴-۵-۲ کنایه موصوف (اسم)
۵۴	۲-۱-۴-۵-۲ کنایه از صفت
۵۴	۳-۱-۴-۵-۲ کنایه از فعل یا مصدر
۵۴	۲-۴-۵-۲ کنایه از نظر وضوح و خفا
۵۵	۱-۲-۴-۵-۲ ایما
۵۵	۲-۲-۴-۵-۲ تلویح
۵۵	۳-۲-۴-۵-۲ تعریض
۵۵	۴-۲-۴-۵-۲ رمز
۵۶	۶-۲ بدیع
۵۷	۱-۶-۲ حسن تعلیل
۵۸	۲-۶-۲ واج آرای
۵۸	۳-۶-۲ تلمیح
۵۸	۴-۶-۲ تشخیص یا جان بخشی
۵۹	۵-۶-۲ ایهام
۵۹	۶-۶-۲ لف و نشر
۶۰	۷-۶-۲ تضاد یا طباق
۶۰	۸-۶-۲ تصدیر
۶۰	۹-۶-۲ تکرار
۶۱	۱۰-۶-۲ امراعات النظیر (تناسب)
۶۱	۱۱-۶-۲ مذهب کلامی
۶۲	۱۲-۶-۲ تنسیق الصفات
۶۲	۱۳-۶-۲ اسباقه الاعداد
۶۲	۱۴-۶-۲ تنافر حروف
۶۳	۱۵-۶-۲ عکس (قلب)
۶۳	۱۶-۶-۲ اغراق (مبالغه، غلو)
۶۴	۱۷-۶-۲ اجناس

۶۴	۱۷-۶-۲-۱ جناس تام
۶۴	۱۷-۶-۲-۲ جناس ناقص افزایشی
۶۵	۱۷-۶-۲-۳ جناس مرکب
۶۵	۱۷-۶-۲-۴ جناس خط
۶۵	۱۷-۶-۲-۵ جناس اشتقاق
۶۶	۱۷-۶-۲-۶ جناس شبه اشتقاق
۶۶	۷-۲ قالبهای شعری
۶۶	۱-۷-۲ غزل
۶۷	۱-۱-۷-۲ سطح زبانی، فکری و ادبی در غزلیات ادیب
۶۸	۲-۷-۲ قصیده
۷۱	۲-۲-۷-۲ سطح زبانی، فکری و ادبی در قصاید ادیب پیشاوری
۷۲	فصل سوم: بررسی صور خیال در اشعار فارسی ادیب پیشاوری (ده غزل و ده قصیده)
۷۲	۱-۳ بررسی صور خیال در ده غزل از غزلیات ادیب پیشاوری
۷۳	۱-۱-۳ غزل ۱: از فراق روی تو امشب مرا
۷۷	۲-۱-۳ غزل ۲: دوریت ای ماه مهر این
۸۱	۳-۱-۳ غزل ۳: دل نه تنهایی تو از کون و مکان مشغول
۸۴	۴-۱-۳ غزل ۴: شرح سوزشهای هجران مشکل است
۸۷	۵-۱-۳ غزل ۵: طفل عشق ای ساده طبعان جز که خون آشام نیست
۹۱	۶-۱-۳ غزل ۶: گر جهان بتگر چو آر دیده نیست
۹۵	۷-۱-۳ غزل ۷: این مخالف گوهران را در هم آمیزنده کیست
۱۰۰	۸-۱-۳ غزل ۸: گر تماشاگاه تو جز کاخ و باغ و کاه نیست
۱۰۴	۹-۱-۳ غزل ۹: کمند زلف تو در خاصیت چو بال هفاست
۱۰۷	۱۰-۱-۳ غزل ۱۰: از این محیط که هیچش کرانه نیست پدید
۱۱۱	۲-۳ بررسی صور خیال در ده قصیده از قصاید ادیب پیشاوری
۱۱۱	۱-۲-۳ قصیده ۱: در صفت طلوع صبح و آثار صنع باری
۱۳۰	۲-۲-۳ قصیده ۲: در شکایت از پیری و نکوهش جهان
۱۳۵	۳-۲-۳ قصیده ۳: در مرثیه مرحوم آیت الله حاجی میرزا محمد حسن شیرازی
۱۴۱	۴-۲-۳ قصیده ۴: در جشن میلاد ولی عصر در باغ سادات اخوی و مدح آن حضرت
۱۶۰	۵-۲-۳ قصیده ۵: در پند و حکمت و مصائب روزگار
۱۷۰	۶-۲-۳ قصیده ۶: در پند و موعظت و ترغیب حمایت وطن
۱۷۶	۷-۲-۳ قصیده ۷: فی الحکمه و الموعظه
۱۸۵	۸-۲-۳ قصیده ۸: در تغزل و سیاست و حمایت وطن
۲۰۲	۹-۲-۳ قصیده ۹: استقبال خاقانی در حکمت و پند
۲۲۳	۱۰-۲-۳ قصیده ۱۰: در حکمت و فلسفه و معنی عشق و شکایت
۲۳۹	فهرست منابع و مآخذ